

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 658.012.4:504.06

Лариса Черчик – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Наукові підходи до трактування сутності екологічного менеджменту підприємства

У статті розглянуто відомі підходи до визначення сутності екологічного менеджменту: інституційний, процесний, системний і функціональний; запропоновано його трактування з позиції інституційного й процесного підходів.

Згідно з інституційним підходом, екологічний менеджмент підприємства – це сукупність принципів, форм, методів, прийомів та засобів впливу, які, з одного боку, використовуються персоналом підприємства для досягнення високої ефективності діяльності, із другого – забезпечення екологічно безпечної діяльності на основі раціонального й невиснажливого природокористування, що не завдає шкоди довкіллю. Визначено елементи системи екологічного менеджменту підприємства (суб'єкт, об'єкт, предмет; мета, цілі, завдання; важелі, інструменти, методи; очікувані результати).

Згідно з процесним підходом, екологічний менеджмент підприємства – це сукупність послідовних взаємопов'язаних етапів управлінської діяльності, які забезпечують обґрунтування, прийняття та реалізацію управлінських рішень щодо досягнення екологічно безпечного й економічно ефективного стратегічного розвитку підприємства, а саме: формування екологоорієнтованої концепції розвитку підприємства; стратегічного аналізу середовища; діагностики еколого-економічної безпеки підприємства; прогнозування змін стратегічного середовища підприємства; екологоорієнтованого цілепокладання; обґрунтування стратегічного набору розвитку підприємства; розроблення екологічної політики; стратегічного планування реалізації обраної стратегії; екологічного моніторингу, аудиту та контролю за реалізацією стратегії й екологічної політики; оцінки ефективності обраної стратегії та екологічної політики.

Ключові слова: підприємство, екологічний менеджмент, екологоорієнтоване стратегічне управління, процес екологічного менеджменту підприємства.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан розвитку суспільства позначився зростанням загрозливих тенденцій залежності природного середовища через утрату ним первинних властивостей, зменшення асиміляційного потенціалу, вичерпання природних ресурсів.

Серед основних причин цього – споживацьке ставлення до природних ресурсів, домінування поточних індивідуальних і суспільних інтересів над перспективними, що є причиною й водночас наслідком недосконалості системи державного управління, законодавчо-нормативного забезпечення, організаційних механізмів у природокористуванні, яке призводить до прийняття екологічно необґрунтованих рішень, неефективного використання природних ресурсів тощо. Тому постає нагальна потреба реформи інститутів державного регулювання та корпоративного управління діяльності підприємств. Ідеться не просто про імплементацію екологічних імперативів у структуру управління підприємством, а переорієнтацію мислення, системи прийняття управлінських рішень, критеріїв ефективності згідно з принципами екоефективності й екосправедливості [1, с. 126–130].

Як показує досвід передових країн світу, один із дієвих інструментів – це екологічний менеджмент. Першим кроком до створення екологічного менеджменту є чітке усвідомлення наявності екологічних

загроз, з одного боку, для підприємства від зовнішнього оточення, з другого – навколишньому природному середовищу від його діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретико-методичні аспекти формування системи екологічного менеджменту розкрито в роботах О. Балацького, Б. Буркинського, Т. Галушкіної, Б. Данилишина, Л. Мельника, Н. Пахомової, В. Паламарчука, К. Ріхтера, А. Садекова, Г. Черевка, Г. Черниченка, М. Чумаченка, В. Шевчука, М. Яцківа, І. Яремчука. Ними обґрунтовано доцільність переходу на екологоорієнтовані засади управління, розроблено підходи до трактування сутності екологічного менеджменту як важливої складової частини системи управління охороною довкілля, визначено елементи економічного механізму природокористування на засадах сталого розвитку, розроблено рекомендації щодо його запровадження на окремих територіях, у певних сферах діяльності та підприємствах.

Проте, незважаючи на ці розробки, залишаються дискусійними питання змістовного наповнення екологічного менеджменту підприємства, його функцій, механізмів запровадження й функціонування. Тому наукові дослідження в цьому напрямі залишаються актуальними.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – обґрунтування змістовного наповнення екологічного менеджменту підприємства. Основні **завдання** праці – узагальнення відомих підходів до визначення сутності екологічного менеджменту; формування принципової схеми системи екологічного менеджменту підприємства; конкретизація основних етапів процесу екологічного менеджменту підприємства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Екологічний менеджмент виник як інструмент обґрунтування оптимальних рішень у сфері охорони довкілля. Як зазначалося на Конференції навколишнього середовища й розвитку «Порядок денний на 21 століття», екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва.

Як науковий напрям екологічний менеджмент має міждисциплінарний характер, що призвело до застосування різних підходів до його трактування, зокрема, як:

- складної міждисциплінарної науки, мета якої – пошук способів забезпечення конкурентоспроможних рішень, прийнятих у сфері управління природоохоронною діяльністю та засобу досягнення екологічного балансу між суспільством і природою (І. Синякевич [3], Є. Борщук [4]);
- цілеспрямованої, свідомої діяльності, пов'язаної з розробленням, запровадженням, реалізацією, контролюванням різноманітних засобів природоохоронного характеру, для забезпечення раціонального використання та збереження природних ресурсів, дотримання екологічної безпеки (Л. Кожушко, П. Скрипчук) [2];
- виду діяльності, що охоплює виробничі процеси, законодавчі, нормативні й соціально-економічні аспекти діяльності суспільства, методи управління якістю навколишнього природного середовища (Д. Колотило);
- роботи економічних суб'єктів, спрямованої на досягнення їхніх власних екологічних цілей, визначених на основі принципів екоефективності;
- екологічно безпечного управління сучасним виробництвом, за якого досягається оптимальне співвідношення між екологічними й економічними показниками (Є. Гордійчук) [5].

В екологічному менеджменті екологічні проблеми розглядають у комплексі з іншими аспектами господарської діяльності. Його мета – вироблення таких управлінських рішень, які мінімізують негативний вплив господарської діяльності на довкілля, забезпечують високий рівень екологічної безпеки процесів виробництва, реалізації продукції та надання послуг.

Узагальнивши ці напрацювання, можна констатувати, що для трактування сутності екологічного менеджменту науковці найчастіше використовують інституційний, процесний, системний і функціональний підходи.

Уважаємо, що загальне розуміння цього поняття забезпечує інституційний підхід, згідно з яким екологічний менеджмент підприємства – це сукупність принципів, форм, методів, прийомів і засобів впливу, які, з одного боку, використовуються персоналом підприємства для досягнення високої ефективності діяльності, із другого – забезпечення екологічнобезпечної діяльності на основі раціонального та невиснажливого природокористування, що не завдає шкоди довкіллю.

Інституційний підхід разом із системним дає змогу визначити елементи системи екологічного менеджменту підприємства (суб'єкт, об'єкт, предмет; мета, цілі, завдання; важелі, інструменти, методи; очікувані результати), загальну схему якої відображено на рис. 1.

Згідно з міжнародним стандартом ISO 14001, система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка дає змогу встановити екологічні аспекти організації та їх вплив на навколишнє природне середовище, забезпечує порядок і послідовність розв'язання підприємством екологічних проблем.

Система екологічного менеджменту, що відповідає стандарту ISO 14001, включає екологічну політику; планування природоохоронної діяльності відповідно до прийнятої екологічної політики; організацію діяльності в системі екологічного менеджменту; внутрішні перевірки й коригування діяльності; аналіз результатів роботи та перегляд системи екологічного менеджменту; демонстрацію досягнутих у системі екологічного менеджменту результатів і їх послідовне покращення [6].

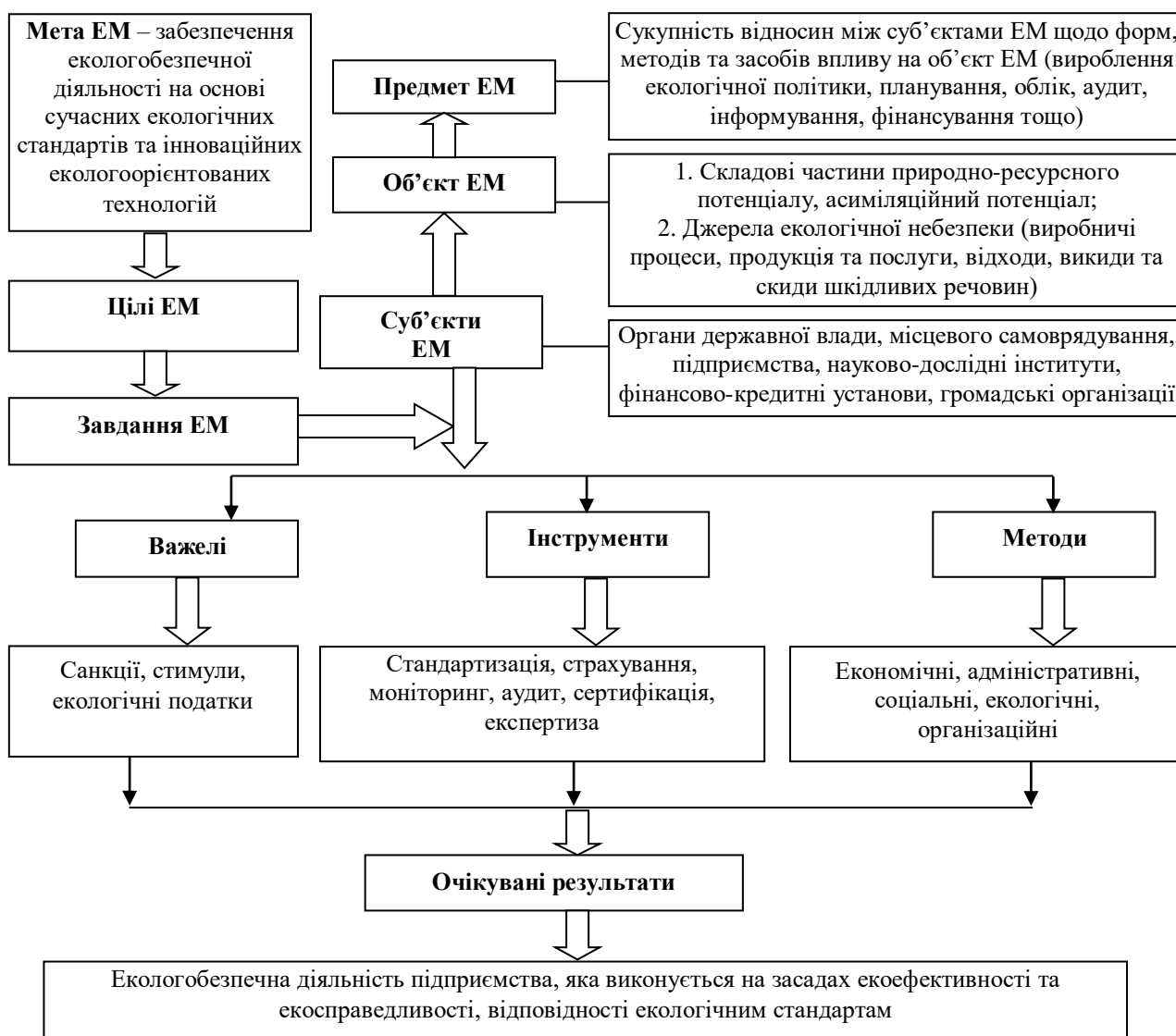

Рис. 1. Система екологічного менеджменту підприємства

Примітка. Розроблено автором.

Для практичної управлінської діяльності доцільно застосувати процесний підхід, згідно з яким екологічний менеджмент підприємства – це сукупність послідовних взаємопов'язаних етапів управлінської діяльності, що забезпечують обґрунтування, прийняття та реалізацію управлінських

рішень щодо досягнення екологічно безпечного й економічно ефективного стратегічного розвитку підприємства. Екологічний менеджмент повинен орієнтуватися на довготермінову перспективу розвитку підприємства, тому його етапи мають бути стратегічно орієнтовані, а саме:

- це передбачає формування екологічно орієнтованої концепції розвитку підприємства;
- стратегічний аналіз середовища, у тому числі еколого-економічної ситуації;
- діагностика еколого-економічної безпеки підприємства;
- прогнозування змін стратегічного середовища підприємства;
- екологоорієнтоване цілепокладання;
- обґрунтування стратегічного набору розвитку підприємства, у тому числі, екологічної стратегії;
- розроблення екологічної політики;
- стратегічне планування реалізації обраної стратегії;
- екологічний моніторинг, аудит та контроль за реалізацією стратегії й екологічної політики;
- оцінка ефективності обраної стратегії та екологічної політики.

Формуючи місію й концепцію розвитку, сучасні підприємства все більше акцентують увагу на екологічному складнику своєї діяльності: упровадженні безвідходних технологій, екологічно чистого виробництва, екологічного маркетингу та менеджменту. Виходячи з цих позицій, визначають напрями й межі аналізу стратегічного середовища, підбирають методи прогнозування, стратегічні альтернативи розвитку.

Для отримання потрібної інформації застосовують екологічний моніторинг та аудит. На етапі стратегічного аналізу доцільно використати метод портфельного аналізу, який дає змогу обробляти великі масиви різномірної інформації, визначити основні показники для діагностики еколого-економічної безпеки підприємства, спрогнозувати їх зміни на майбутнє. Цінність методу полягає в тому, що він дає достатній обсяг інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, є основою для визначення цілей розвитку й розробки стратегій.

Для реалізації цілей розвитку екологоорієнтованого підприємства визначають альтернативні стратегії, вивчення яких та ідентифікація до умов, що склалися на певний період, уможлиблює вибір кінцевого стратегічного набору.

Екологічна політика в системі екологічного менеджменту повинна спрямовуватися на досягнення оптимальних показників в усіх аспектах діяльності підприємства. Реалізація екологічної політики покликана забезпечити економію витрат і ресурсів (насамперед природних – сировини, води, енергії) за допомогою впровадження безвідходного виробництва, екологічно чистого виробництва, вторинної переробки відходів основної діяльності; зменшення скидів, викидів шкідливих речовин у природне навколишнє середовище; поліпшення якості продукції відповідно до міжнародних стандартів екологічного менеджменту; покращення іміджу при виході на світові ринки, виконанні зовнішньо-економічної діяльності; послаблення адміністративного тиску на підприємство з боку контролюючих державних органів; розширення ринків збуту продукції й приваблення нових споживачів, які все більше орієнтуються на екологічно чисту продукцію; вихід на новий рівень технологічного розвитку за допомогою впровадження екологоорієнтованих інновацій.

Стратегічне планування охоплює розгалужену систему планів: довгострокових, середньострокових, оперативних. Воно здійснюється на основі даних попередніх етапів і полягає в розробці програми дій, обґрунтування термінів, необхідних матеріальних, фінансових та інших ресурсів.

Розробляючи заходи щодо реалізації обраної стратегії, керівництво мусить установити відповідність:

- пріоритетів розвитку обраній стратегії;
- між обраною стратегією та організаційними процесами;
- у системі «повноваження–відповідальність» при проведенні стратегічних змін;
- організаційної структури стратегічним змінам;
- комунікацій, правил і процедур новим умовам діяльності.

Особливим блоком є вибір інструментів, методів, важелів впливу для забезпечення реалізації обраної стратегії, програм і проектів. Важливо, щоб при цьому всі вони були органічно пов'язані з поставленими цілями й стимулювали персонал підприємства до їх реалізації.

Процес контролю передбачає порівняння показників бажаного стану з фактично досягнутими та проведення корекції, якщо результати істотно відрізняються від бажаних. Акцент потрібно робити на

ключових факторах успіху, закладених у вибраній стратегії. Оцінка ефективності обраного стратегічного набору передбачає визначення рівня досягнення поставлених цілей.

Процесний підхід має найбільшу практичну цінність, оскільки на рівні підприємства екологічний менеджмент є складовою частиною загальної системи менеджменту, яка функціонує, спираючись на чинні екологічні національні та міжнародні норми й стандарти; видом менеджерської діяльності, покликаної забезпечити здоров'я та безпеку працівників, випуск екологічно безпечної продукції на основі інноваційних екологічно чистих, безвідходних технологій, мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у процесі дослідження виявлено, що для визначення сутності екологічного менеджменту використовують різні підходи, зокрема інституційний, процесний, системний і функціональний. Загальне поняття забезпечує інституційний підхід, проте практичний аспект найбільше проявляється при використанні функціонального та процесного підходів.

Багатоаспектність поняття екологічного менеджменту підтверджує його важливість як сучасного інструменту в системі стратегічного управління підприємствами на засадах сталого розвитку, здатного забезпечити дотримання внутрішніх (корпоративний), державних і міжнародних норм у природоохоронній сфері; раціональне використання природних ресурсів; недопущення деградації екосистем; досягнення економічної ефективності виробництва; гармонізацію відносин у системі «людина – підприємство – природа».

Ці аспекти повинні бути чітко сформульовані й відображені в місії, цілях розвитку, екологічній політиці підприємства, відомі та зрозумілі не лише персоналу, а й усім контактним групам, які мають інтерес до екологічних аспектів діяльності підприємства, його продукції та послуг.

Упровадивши екологічний менеджмент, підприємство ліквідує формальний підхід щодо природоохоронної діяльності та спрямує зусилля на досягнення оптимальних показників в усіх аспектах діяльності.

Розроблені в статті загальні положення потребують подальшої деталізації та розвитку. Зокрема, актуальними залишаються проблеми організаційного забезпечення впровадження екологічного менеджменту, еколого-економічних критеріїв ефективності функціонування підприємства.

Джерела та література

1. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.
2. Кожужко Л. Ф. Екологічний менеджмент : підручник / Л. Ф. Кожужко, П. М. Скрипчук. – К. : Акад., 2007. – 432 с.
3. Синякевич І. Екологізація розвитку: об'єктивна необхідність, методи, пріоритети / І. Синякевич // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 57–63.
4. Борщук Є. М. Екологічні основи економіки : навч. посіб. / Є. М. Борщук, В. С. Загорський. – Львів : Інтеллект-Захід, 2005. – 312 с.
5. Гордійчук Є. І. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст / Є. І. Гордійчук // Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку : матеріали наук.-практ. конф. – К. : Інтелсфера, 2001. – С. 20–32.
6. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування : ДСТУ ISO 14001-97. – [Чинний від 1997–08–18]. – К. : Держстандарт України, 1997. – 26 с. – (Національний стандарт України).

Черчик Лариса. *Научные подходы к трактовке сущности экологического менеджмента предприятия.* В статье рассмотрены существующие подходы к определению сущности экологического менеджмента: институциональный, процессный, системный и функциональный; предлагается трактовка с позиции институционального и процессного подходов.

Согласно с институциональным подходом, экологический менеджмент предприятия – это совокупность принципов, форм, методов, приемов и средств воздействия, которые, с одной стороны, используются персоналом с целью достижения высокой эффективности деятельности, с другой – для обеспечения экологически безопасной деятельности на основе рационального и устойчивого природопользования, которое не наносит вреда окружающей среде. Определены элементы системы экологического менеджмента предприятия (субъект, объект, предмет, цели, задачи; рычаги, инструменты, методы; ожидаемые результаты).

Согласно с процессным подходом, экологический менеджмент предприятия – это совокупность последовательных взаимосвязанных этапов управленческой деятельности, обеспечивающих обоснование, принятие и реализацию управленческих решений по достижению экологически безопасного и экономически эффективного

стратегического развития предприятия, а именно: формирование экологориентированной концепции развития предприятия; стратегического анализа среды; диагностики экологоэкономической безопасности предприятия; прогнозирования изменений стратегического среды предприятия; экологориентированного целеполагания; обоснования стратегического набора развития предприятия; разработки экологической политики; стратегического планирования реализации выбранной стратегии; экологического мониторинга, аудита и контроля реализации стратегии и экологической политики; оценки эффективности выбранной стратегии и экологической политики.

Ключевые слова: предприятие, экологический менеджмент, экологориентированное стратегическое управление, процесс экологического менеджмента предприятия.

Cherchyk Larysa. Scientific Approaches to the Interpretation of the Essence of Environmental Management of the Enterprise. The article reviews current definitions of environmental management: institutional, processual, system and functional; it's offered to interpretate ecological management from the perspective of institutional and processual views.

Under the institutional view, environmental management of the enterprise is a set of principles, forms, methods, techniques and tools of influence, which, on the one hand, used by the personnel to achieve high work performance, on the other – to provide safe ecological activity basing on rational and sustainable nature management that does not harm the environment. Elements of the environmental management of the enterprise (subject, object, a subject, the purposes, tasks, objectives, instruments, tools, methods, the expected results) are defined.

According to the processual view, environmental management of the enterprise is a set of consecutive interconnected stages of administrative activity, which provides justification, adoption and implementation of management decisions for ecologically safe and cost-effective strategy of the ecological management of the enterprise, namely: formation of ecologically oriented conception of development of the enterprise; strategic analysis of the environment; diagnostic of the ecological and economical security of the enterprise; forecasting of changes in the strategic environment of the enterprise; ecologically purpose-setting; justification of a strategic plan of development of the enterprise; development of ecological policy; strategic planning of realization of the chosen strategy; ecological monitoring, audit and control of strategies of implementation of the ecological policy; evaluation of the effectiveness of the chosen strategy of the ecological policy.

Key words: enterprise, environmental management, ecological management strategy, ecological management of the enterprise.

УДК 330.3

Олена Стрішенець – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки природокористування та економічної теорії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Світові тенденції розвитку економіки енергетики у XXI ст. : адаптація до українських реалій

У статті розглянуто світові тенденції енергоефективної політики, окреслено особливості функціонування регіональних енергетичних систем, визначено роль енергетичних бірж у розвитку єдиного Європейського енергетичного ринку, зроблено висновки щодо адаптації світового досвіду енергоефективності при трансформаційних процесах української економіки.

Ключові слова: енергоефективна політика, відновлювальні джерела енергії, показник енергоємності, органічне паливо, енергоресурси, енергозбереження, енергетична біржа.

Постановка наукової проблеми та її значення. Високі темпи зростання споживання енергетики у XXI ст. є тенденційною ознакою господарської поведінки людства, що пояснюється низкою причин:

- результатом бурхливого розвитку науки й техніки;
- посиленням військових конфліктів та значною мілітаризацією країн;
- істотним зростання населення планети і його виробничо-господарськими проблемами;

Тому питання забезпеченості енергоресурсами є першорядним для будь-якої країни. Стратегічний орієнтир постійного розвитку енергетики в сучасних умовах – оптимізована комплексно збалансована система чотирьох «Е»: енергетика, економіка, енергоефективність, екологічна сумісність.